

Anarhistička biblioteka

Anti-Copyright

Autonomistički feminizam 1970-ih: od odbijanja rada do ”nadnica za kućni rad” i natrag

Relja Knežević

Relja Knežević

Autonomistički feminizam 1970-ih: od odbijanja rada do ”nadnica
za kućni rad” i natrag

2016

Feministički forum Filozofskog fakulteta: izabrani radovi iz
studija roda (ur. Nada Sekulić i Marija Radoman), Beograd, 2016.

anarhisticka-biblioteka.net

2016

- Dalla Costa, Mariarosa; James, Selma (1972): *The Power of Women & the Subversion of the Community*, Bristol: Falling Wall Press
- Dalla Costa, Mariarosa (2002): *The door to the garden: feminism and operaismo*, libcom.org
- Dauve, Gilles (2015): *Federici versus Marx*, troploin.fr/node/85
- Federici, Silvia (1975): *Wages Against Housework*, Power of Women Collective and Falling Wall Press: Bristol
- Federici, Silvia (2012): *Revolution at Point Zero: Housework, Reproduction, and Feminist Struggle*, Oakland: PM Press
- Fortunati, Leopoldina (1996): *The Arcane of Reproduction: Housework, Prostitution, Labor and Capital*, Autonomedia: New York
- Fortunati, Leopoldina (2013): *Learning to Struggle: My Story Between Workerism and Feminism*, viewpointmag.com
- La 'nuova' strategia (1977): *La operaie della casa*, januar/april: 5-27
- Partridge, H. (1981): *Interview with Tony Negri. November 1980*, Capital and Class 13
- Tronti, Mario (2011): *Strategija odbijanja*, <http://www.csi-platforma.org/node/62>
- Tronti Mario (2012): *Our Operaismo*, *New Left Review* 73: 119–130
- Weeks, Kathi (2011): *The Problem with Work: Feminism, Marxism, Antiwork Politics and Postwork Imaginaries*, Durham and London: Duke University Press
- Wright, Steve (2002): *Storming Heaven: Class Composition and Struggle in Italian Autonomist Marxism*, London: Pluto Press

se u oštrom odbacivanju ne samo kapitalizma, već i države, reformizma i levice. Ove žene su do te tačke radikalnosti došle ne preko anarhističkih uticaja, već iz sopstvene analize kapitalističkog sistema i uloge koju je ovaj sistem namenio ženi. Zbog toga je ovo jedan neobičan i specifičan slučaj koji bi morao biti bolje istorijski istražen i koji ima svoju relevantnost za radikalnu kritiku kapitalizma danas.

Međutim, radovi koji obrađuju istoriju ove tendencije veoma su oskudni. Monografije o radikalnom pokretu u Italiji šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka autonomistički feminizam spominju samo usput i posvećuju mu marginalan prostor.

Dakle, istorija ove tendencije predstavlja zapravo skrivenu istoriju radikalnog pokreta u Italiji, koja krije jako bitnu ulogu koju su ove grupe imale. Da li je ironično, ili sasvim logično, da je istorija tendencije koja je insistirala na razotkrivanju skrivene uloge koju žene imaju u sistemu kapitalističke proizvodnje, i sama skrivena, pitanje je na koje je odgovor gotovo suviše dati.

Literatura

Cleaver, Harry (2000): *Reading Capital Politically*, Edinburgh: AK Press

Cox, Nicole; Federici, Silvia (1975): *Counter-Planning from the Kitchen: Wages for Housework, A Perspective on Capital and the Left*, New York Wages for Housework Committee: Brooklyn, N.Y.

Cuninghame, Patrick (2002): *Autonomia: A Movement of Refusal – Social Movements and Social Conflict in Italy in the 1970s*, eprints.mdx.ac.uk

Cuninghame, Patrick (2008): *Italian feminism, workerism and autonomy in the 1970s: The struggle against unpaid reproductive labour and violence*, amnis.revues.org/575

Dalla Costa, Giovanna Franca (2008): *The Work of Love: Unpaid Housework, Poverty and Sexual Violence at the Dawn of the 21st Century*, New York: Autonomedia

Sadržaj

Uvod	5
Operaizam	6
Operaistički feminizam	11
Moć žena	16
Odbacivanje rada, levice i države	21
Država, muško nasilje protiv žena i ideologija ljubavi	27
Zaključak	31

panje „Nadnice za kućni rad” bila je radikalna perspektiva koja je težila revolucionarnoj transformaciji društva, a ne ispunjenju zahteva kao takvih, pa čak ni onog zahteva koji se nalazio u središtu njihovih aktivnosti.⁷ Ova težnja da se problemi društva sagledaju radikalno, tj. počevši od korena, oštro deli tu perspektivu od svake feminističke perspektive koja društveni položaj žena pokušava da unapredi bez dovođenja u pitanje kapitala i države kao takvih, bez obzira na to da li se ovakve perspektive artikulišu kao liberalne ili levičarske.

Kroz istoriju ove tendencije zapravo se može pratiti i istorija radikalnog pokreta u Italiji. Ona predstavlja jednu od najradikalnijih interpretacija kategorija koje je u Italiji uveo operaizam iz ranih šezdesetih godina XX veka. Militantkinje iz ove tendencije bile su uključene u *Potere Operaio*, organizaciju koja je nastavljala i unapređivala ranu operaističku analizu. Ova organizacija je uz *Lotta Continua* bila glavna organizacija nove leve u Italiji i obe organizacije imale su ključne uloge u studentskoj i radničkoj pobuni 1968. i 1969. u Italiji. Obe organizacije nisu na adekvatan način mogle da reše pitanja koja je pred njih postavljao feministički pokret, tj. same članice ovih organizacije. Kao rezultat ovih nerešenih unutrašnjih kontradikcija, obe organizacije su se raspale. A posledica ovoga bilo je pokretanje socijalnog pokreta Autonomija, koji je bio pod velikim uticajem feminizma i koji je imao ogroman uticaj u Italiji. Ovaj pokret je ključno doprineo „pobuni iz 1977”⁸, koja je u Italiji imala značaj verovatno i veći od one iz 1968, i po svojim antiautoritarnim karakteristikama bio je bliži perspektivi grupa kao što su *Lotta Femminista* i „Nadnice za kućni rad” nego (neo)lenjinističkoj perspektivi *Potere Operaio* i ranih operaista.

Ovo je bio jedan od najradikalnijih delova radikalnog pokreta u Italiji 70-ih godina XX veka. Radikalnost ove tendencije ogledala

---

⁸ Pokret iz 1977. su karakterisale prakse kao što su skvotiranje, proleterске eksproprijacije, militantni antifašizam i drugi oblici direktnih akcija. Ovu godinu obeležili su nasilni sukobi sa policijom i fašistima na ulicama italijanskih gradova.

svom iznalaženju „realnih” rešenja za probleme kapitalizma zapravo identifikuje s pozicijom kapitala i pomaže mu da apsorbira pozitivne zahteve proletarijata i tako prenebregne poteškoće u rešavanju unutrašnjih kontradikcija. Nasuprot tome, žene okupljene oko ovih inicijativa odbacivale su kritike koje su tvrdile da je ispunjenje njihovog zahteva „nerealno”, a pogotovo su odbijale da objasne kako bi se taj zahtev konkretno ostvario. Osim što su odbijale da razvijaju državna rešenja za probleme kapitala, za njih opcija da država zaista nije u stanju da ispuni ovaj zahtev uopšte nije bila negativna. To bi zapravo značilo da je to konačno „zahtev” koji kapital nije u stanju da apsorbira. A ako bi u nekom obliku i bio ispunjen, to bi za njih poslužilo kao osnova za odbijanje kućnog rada, a ne za njegovu racionalizaciju. To je smisao tvrdnje da „Nadnice za kućni rad” nisu nudile zahtev kao takav, već jednu specifičnu perspektivu u kritici države i kapitala.

Artikulisanje ovog zahteva bio je pokušaj denaturalizovanja položaja kog su, u sistemu društvene proizvodnje, ženama dodelili kapital i država, i ukazivanja na nadnicu kao na ključno sredstvo kojim se ovakav aranžman sprovodi. Nadnicom kapital deli proletarijat na sekcije s naizgled suprotstavljenim interesima i tako onemogućava jedinstvo klase (u borbi za ukidanje klasnog društva). Osim toga, ove žene su isticale da nadnica, osim što služi organizovanju i skrivanju neplaćenog rada u kući, takođe skriva i neplaćeni udeo rada obavljenog u fabrici ili na drugom radnom mestu izvan doma. Stoga, ni jedna reformistička mera koju bi država u određenom istorijskom trenutku bila spremna da sprovede, koliko god se naizgled približavala nekim idejama koje su zastupale ove autonomističke feministkinje, ne bi nikada mogla da zadovolji njihove „zahteve”. Perspektiva žena iz organizacije *Lotta Femminista* i kam-

⁷ U veoma kritički orijentisanom tekstu Gilles Dauve zaključuje da zagonice ove kampanje nikada nisu očekivale da će ovaj zahtev biti ispunjen, i da, štaviše, „nikada to nisu ni želele”. Po njemu, plan je zapravo bio pokrenuti kampanju koja će stvoriti toliki društveni pritisak oko zahteva koji kapitalisti nisu u stanju da ispune da će to dovesti do pucanja sistema (Dauve, 2015).

Uvod

U ovom radu nastojaću da prikažem razvoj i glavne koncepte specifične feminističke tendencije koja se razvijala u Italiji sedamdesetih godina XX veka, a zatim proširila i na druge zemlje. Reč je o tendenciji koju su predstavljale inicijative kao što su *Lotta Femminista* (LF) i „Nadnice za kućni rad”. Ove grupe su svoj analitički fokus, kao i praktični, borbeni rad, usmeravale na skrivenu ulogu koju žene obavljaju u sistemu kapitalističke proizvodnje.

Analiza funkcija koje su kapital i država u ovom procesu dodelili muškarcu i porodici, kao i ideoloških i sredstava prisile i discipline koja su s tom svrhom angažovana, dovele su ove militantkinje do veoma radikalne antikapitalističke i antidržavne pozicije.

Razvoj i značaj ove perspektive, kako za feministički tako i za radikalni antikapitalistički pokret, jedino je moguće adekvatno sagledati u istorijskom kontekstu razvoja radikalnog pokreta u Italiji. Tako je na ovu tendenciju ključan uticaj imala operaistička¹ marksistička tendencija, koja je u Italiji počela da se razvija početkom šezdesetih godina XX veka. Kako su neke od pokretačica ove feminističke tendencije prethodno bile angažovane u operaističkim krugovima, ova tendencija je ponekad nazivana operaističkim feminizmom.

Sedamdesetih godina prošlog veka, Harry Cleaver je pod ključnim uticajem operaizma formulisao definiciju „autonomističkog marksizma”, koja je pod tim nazivom podrazumevala onu tradiciju u okviru marksizma koja analizira i deluje „iz perspektive radničke klase” i koja insistira na autonomiji radničke klase, kako u odnosu na kapital i državu tako i u odnosu na zvanične organizacije radničke klase, kao što su sindikati i partije. Osim toga, pojam autonomije je u ovom slučaju obuhvatao i autonomije različitih sekcija radničke klase jednih u odnosu na druge.

¹ Na italijanskom: *operaismo*. U tekstovima na engleskom jeziku ponekad se koristi prevod *workerism*. Bukvalan prevod na srpski jezik bio bi *radnicizam*. U ovom radu koristiće se reč *operaizam*.

Iako će se u ovom radu često koristiti i pojam „operaistički feminizam”, pogotovo da bi se ukazalo na istorijski kontekst nastanka ove feminističke tendencije, ona je u velikoj meri, svojom radikalnošću u kritici kapitala, države i levice, prevazišla svoje početne operaističke uticaje. Pošto je termin „autonomistički marksizam” dobio šire značenje, pa se pod njim često podrazumevaju sve one marksističke tendencije koje se zasnivaju na ovakvom shvatanju autonomije i koje se u tom smislu često približavaju anarhizmu, smatram da je iz današnje perspektive adekvatnije ovu tendenciju nazivati „autonomističkim feminizmom”, iako oba termina imaju svoje mesto u analizi istorije ove tendencije.

Operaizam

Operaizam se kao tendencija u italijanskom posleratnom marksizmu formirao u krugu mlađih teoretičara okupljenih oko listova *Quaderni Rossi* (1960–1966) i *Classe Operaia* (1964–1967). Ovu grupu činili su disidentski članovi Socijalističke (PSI) i Komunističke partije Italije (CPI), nezadovoljni politikom zvaničnog marksističkog i radničkog pokreta, pogotovo posle sovjetske intervencije protiv pobune u Mađarskoj 1956.

Među pokretačima ove tendencije nije postojalo potpuno poklapanje u mišljenjima. Jedan od najznačajnijih formulatora ranog operaizma, Mario Tronti, nikada se nije u potpunosti odvojio od lenjinizma i Komunističke partije, a 1967. godine vratio se u aktivno partijsko članstvo. S druge strane, drugi ključni rani operaista Raniero Panzieri (1921–1964) bio je bivši član Socijalističke partije i, prema Trontijevim rečima, „Panzierijev Marks je bio Marks Roze Luksemburg, ne Lenjina [...] Njegova tradicija bila je ona revolucionarnog sindikalizma, sa dozom anarhičnog socijalizma kog je stara PSI istorijski nosila u sebi” (Tronti, 2012: 3).

Ipak, ova grupa je formulisala teorijske koncepte koji će u velikoj meri odrediti poglede i praksu radikalnih grupa u Italiji u deceni-

Zaključak

Autonomistička feministička perspektiva inicijativa *Lotta Femminista* i „Nadnice za kućni rad” formirana je pod velikim uticajem operaizma i delimično je proistekla iz njega. Ocena samih učesnica ovih inicijativa o uticaju operaizma na njihovu tendenciju se donekle razlikuju. Dok su militantkinje koje su ranije bile aktivne u *Potere Operaio*, poput Mariarose Dalla Coste i Leopoldine Fortunati, ponekad o ovoj tendenciji govorile kao o „operaističkom feminizmu”, Silvia Federici, koja nije bila direktno uključena u operaizam, govori o operaizmu samo kao o značajnom spoljnjem uticaju na „Nadnice za kućni rad”.

U svakom slučaju, ova autonomistička feministička perspektiva je operaizam prevazišla svojom radikalnošću. Naizgled reformistički zahtev za uvođenje nadnica za kućni rad, koje bi isplaćivala država, krio je radikalnu perspektivu koja je odbacivala kapitalizam i državu, ali i ideju emancipacije i društvenog progressa vođenog radom. Ovde se radi, pre svega, o jednoj perspektivi, uglu gledanja koji otkriva skrivenu ulogu žena u sistemu kapitalističke proizvodnje. Upravo je analiza ovog pitanja i uloge koju država obavlja u sistemu proizvodnje i specifičnoj eksploataciji žena, kroz muškarca kao posrednika u prenošenju državnog nasilja, dovela ove žene do tako radikalne antidržavne i antikapitalističke pozicije.

Iako se analiza ovih aktivistkinja duboko oslanja na marksizam i marksističke kategorije i iako ove aktivistkinje nisu bile „svesne anarhistkinje”,⁶ u svojim stavovima one se znatno približavaju anarhizmu, što je uočljivo i u njihovoj kritici i odbacivanju levice. Iz ove perspektive, leвица označava onaj pokret koji se kroz svoju istoriju i sve svoje varijetete borio ne protiv sistema kapitalističke proizvodnje, već za njegovu dalju racionalizaciju i unapređenje.

Ova analiza se zasniva na onome što su autonomistički marksisti nazivali kritikom iz perspektive radničke klase. Leвица se u

⁶ Formulacija Silvia-e Federici u i-mejlu upućenom autoru.

i emocionalan i psihički, što im je potrebno kako bi mogli da savladaju školu i posao” (Dalla Costa, 2008: 85). Ovakva vrsta porodice funkcioniše mnogo bolje ako počiva na saradnji muškarca i žene, a osnova te saradnje je „ljubav”. Zadaci emocionalne reprodukcije ne mogu se obaviti samo primenom fizičkog nasilja. „Stoga se država mora oslanjati na romantičnu ideološku orkestraciju više nego na zagovaranje muškog fizičkog nasilja. Vrsta ideologije ljubavi, koja prožima porodicu u gotovo svakoj takozvanoj razvijenoj oblasti, i dalje je duboko obeležena romantičarskom ideologijom” (Dalla Costa, 2008: 86). Ljubav i nasilje su u tom smislu samo različite strane istog ideološkog novčića.

Jedan od najvažnijih aspekata ove ideologije jeste diferencijacija između „dobrih” i „loših” žena, gde je ključni kriterijum prihvatanje ili neprihvatanje kućnog rada kao rada iz ljubavi. Zbog toga kapital i država za najgore žene proglašavaju seksualne radnice: „Ova žena je najgora vrsta žene zato što je ona ta koja, odbijajući da *iz ljubavi* obavlja ono što je centralni zadatak kućnog rada, zadaje udarac u srce ideologije ljubavi na kojoj kućni rad počiva. Ona, prema tome, negira kućni rad kao rad ljubavi” (Dalla Costa, 2008: 90). Zbog ozbiljnosti ove pretnje za društveni poredak, država, između ostalog, ovaj problem rešava i direktnom primenom sopstvenog nasilja, kroz kriminalizaciju prostitucije.

Ali svaka žena koja makar i samo živi bez muškarca već je na „lošem putu”. Lezbejka je, prema tome, dezterterka koja predstavlja sličan problem kao i seksualna radnica: „Ona je takođe loša žena zato što ona želi da vodi ljubav, ali ne s muškarcem, izvlačeći tako vođenje ljubavi iz rigidne discipline porodice, izvlačeći sebe – makar i samo delimično – iz sudbine da bude radnica u kući” (Dalla Costa, 2008: 93).

jama koje će uslediti, i imati značajan uticaj na radikalni pokret na globalnom nivou. Neki od ključnih operaističkih koncepata su autonomija radničke klase i strategija odbijanja rada.

Prema Trontiju, radništvo se kao klasa konstituiše pre kapitalista, tj. upravo konstituisanje radništva kao klase provocira kapitaliste da se i oni konstituišu kao klasa. Pritom, radnici su društvena klasa proizvođača – industrijski proizvođači kapitala, dok se kapitalisti kao društvena klasa konstituišu kao organizatori radnika kroz medijum industrije: „Istorija industrije se ne može posmatrati drugačije nego kao istorija kapitalističke organizacije proizvodnog rada, i stoga kao radnička istorija kapitala” (Tronti, 2011: 3). Kako Tronti dalje ističe, kapitalista kao organizator radnika obezbeđuje rad, a radnik obezbeđuje kapital: „U stvarnosti on je posednik te jedinstvene, naročite robe, koja je uslov za sve druge uslove proizvodnje, jer su, kako smo videli, svi ostali uslovi za proizvodnju, od starta, kapital po sebi – mrtav kapital koji, kako bi oživeo i ušao u igru društvenih odnosa proizvodnje, treba da obuhvati u sebi radnu snagu, kao predmet i aktivnost kapitala” (Tronti, 2011: 4). Dakle, radnik time što prodaje radnu snagu i otelotvoruje klasni odnos obezbeđuje kapital. Cena koju kapitalisti plaćaju za ovo jesu radničke borbe koje periodično potresaju proces proizvodnje, a na ove potrebe poslodavac je primoran da odgovara neprestanim tehnološkim inovacijama u organizovanju posla. Tronti smatra da su eksploatacija i njen istorijski razvoj posledica potrebe kapitala da pobege od svoje *de facto* podređenosti klasi radnika-proizvođača: „Sve organizovanja eksploatacija, njena neprestana reorganizacija na najvišem nivou industrije i društva, tada su odgovori kapitala na radničko odbijanje da se potčine ovom procesu. Direktni politički prodor radničke klase je upravo taj koji zahteva ekonomski razvoj od strane kapitala koji, polazeći od pozicije proizvodnje, prodire u sveukupne društvene odnose” (Tronti, 2011: 5). Tronti zapravo ističe kako je u „radničkoj istoriji kapitala” moguće otkriti klice borbe kao odbijanja od samog početka, kada su se prvi proleterti konstituisali kao klasa, ali da se ova strategija tek mora razviti u punom

smislu: „Novi oblik antagonizma mora se usaditi u nauku radničke klase, usmeravajući je ka novim ciljevima i zatim je preneti na potpuno politički čin prakse. Oblik o kome govorimo je oblik borbe odbijanja, oblik 'Ne' organizacije radničke klase: odbijanje da se aktivno učestvuje u kapitalističkom razvoju, odbijanje da se postavljaju pozitivni zahtevi” (Tronti, 2011: 11). Prema Trontiju, zahtevi koje su radnici decenijama isporučivali kapitalistima samo su mogli imati kao rezultat poboljšanje procesa eksploatacije. Nasuprot tome, oblik odbijanja predstavljali bi zahtevi koje kapitalisti ne mogu apsorbirati, tačka u kojoj radnici mogu tražiti od kapitala ono što kapital ne može dati.² Tronti se zalaže za novi koncept krize kapitalizma, kao političke krize koju nameću radnički pokreti putem strategije odbijanja da pozitivnim zahtevima reše kontradiktornosti kapitalizma, tj. političkim odbijanjem radničke klase da i dalje deluje kao aktivan partner u celokupnom društvenom procesu, odbijanjem čak i pasivne saradnje u kapitalističkom razvoju.

Ovakav koncept radničke strategije u klasnoj borbi direktno se sukobio sa ortodoksnom levičarskom idejom o „dostojanstvu rada” i o „produktivizmu” radničke klase kao motoru društvenog progressa i konačnog poraza kapitalizma. S teorijskim konceptom i praksom odbijanja rada od strane radnika u Italiji nerazdvojno je povezan koncept radničke autonomije, koji je za operaiste označavao samoorganizovanje borbe van kontrole sindikata i partije. Harry Cleaver, koji je prvi upotrebio i definisao termin „autonomistički marksizam”, inspirisan pre svega operaizmom, ali i njegovim pretihodnicima (kao što su grupe *Johnson-Forest Tendency* iz SAD i *Socialisme ou barbarie* iz Francuske), pod ovim pojmom podrazumeva posebnu tradiciju marksizma koja je naglašavala autonomnu moć radništva, autonomnu od kapitala, zvaničnih radničkih organizacija kao što su sindikati, političke partije, kao i moć određenih užih grupa unutar radništva da deluju autonomno u odnosu na druge

² Po Trontiju, u skladu s njegovom (neo)lenjinističkom perspektivom, konačan zahtev radničke klase bio bi onaj za preuzimanjem vlasti.

Država se u svom kodifikovanju ženskog neplaćenog rada u vidu braka kao „ljubavnog ugovora”, osim odgovarajuće upotrebe državnog aparata, koristi i ideološkom orkestracijom. Ova orkestracija se sastoji od naizgled suprotstavljenih tonova ljubavi i fizičkog nasilja. Naglašavanje jednog ili drugog aspekta ove ideologije zavisi od strukturalnih uslova u kojima se porodica nalazi. U ovom smislu se, prema Dalla Costi, može uočiti razlika između onih oblasti na planeti koje se smatraju razvijenim i onih za koje se smatra da su u razvoju. Ove druge karakteriše veća koncentracija kapitalističkog upravljanja na proizvodnju jeftine radne snage. Stoga je u ovim oblastima kapitalističko i državno nasilje protiv žena otvorenije i brutalnije. Sledstveno tome, „za državu nije neophodno da preterano naglašava ljubav, pošto takva vrsta saradnje između muža i žene nije neophodna, kao što je to slučaj s podizanjem obučenije radne snage. S druge strane, moć kojom muškarac ne raspolaže direktno, pošto mu u takvim oblastima nije suđeno da prima nadnicu na masovnom nivou, mora mu biti vraćena od strane kapitala i države kroz jedino preostalo sredstvo: ohrabivanje muškog nasilja” (Dalla Costa, 2008: 83).

U „razvijenim” oblastima, u kojima je upravljanje nad reproduktivnim radom usmereno ka stvaranju obučenije radne snage i u kojima disciplina u porodici počiva direktno na muškarčevoj nadnici, kapital i država stavljaju naglasak na idelošku orkestraciju, i to prvenstveno na „ljubav”, pa onda na sve oblike nasilja. Ljubav i sama po sebi predstavlja nasilje jer je pretvorena u rad. Zato obuhvata i niz prelaznih oblika ponašanja, koji uključuju različite varijetete pretnji i ucena, te je veoma teško ovakvo ponašanje okarakterisati striktno kao ljubav ili nasilje.

Pošto je radna snaga koja se proizvodi obučenija, žena mora biti podvrgnuta složenijim oblicima rada, a to su vrste rada koje zahtevaju veću uključenost da bi bile izvršene. „To jest, žena mora biti primorana da se do najveće moguće mere identifikuje s potrebama muža i dece (te ih stoga mora voleti veoma mnogo) da bi ih mogla reprodukovati na nivou koji nije samo neposredno materijalan, već

Čak i kada je, zbog pritiska koje stvaraju ženske borbe, država primorana da interveniše, njeno ponašanje ima tendenciju da ne obeshrabri previše upotrebu nasilja protiv žena, koristeći se metodom zastrašivanja, ponižavajućih ispitivanja itd., čiji je cilj da žene odustanu od svojih tužbi.

Kako u okviru porodice, tako i van nje, nasilje nad ženama ima istu funkciju: nasilje koje se nad ženama vrši van doma, na ulici, na javnim mestima, tj. na svim mestima koje za žene mogu predstavljati oblik društvenog života, takođe kao svoju svrhu ima direktnu kontrolu nad ritmom kućnog rada. Nasilje žene drži dalje od svakog oblika društvenog života koji je neophodno oruđe u organizovanju protiv uslova kućnog rada, atomizovanog i skrivenog u domu: „Za ženu, potreba da ostane u kući zato što je grad opasan, izvan granica, jeste direktno rad, zato što je upravo dom njeno radno mesto. Vreme koje provodi u kući nije, kao što je to za muškarca, 'slobodno vreme', već u potpunosti radno vreme [...] Samo njeno prisustvo je rad” (Dalla Costa, 2008: 78). Na ovaj način, država ohrabruje muškarce da deluju kao medijatori i kao direktni agenti njenog nasilnog odnosa prema ženama. A svrha takvog odnosa jeste vezivanje žene za kuću, tj. za njene radne obaveze.

Kada je primorana da reaguje u nekim slučajevima nasilja protiv žena, država ih uvek prikazuje kao izuzetke od pravila, nedela pojedinačnih „monstruma”, a ne kao muško nasilje kao takvo, koje je instrument državnog nasilja: „Što se žena tiče, što više razotkrivaju mistifikaciju koja leži iza ovakve pozicije države, to više potvrđuju da njena funkcija nije da bude brana koja zaustavlja nasilje kom su one podvrgnute na masovnom nivou i u samim suđenjima” (Dalla Costa, 2008: 80).

Kada masovno, a u nekim slučajevima i individualno ponašanje žena dovede u pitanje interese kapitala i države u proizvodnji odgovarajućeg kvantiteta i kvaliteta radne snage, države se otkriva i sprovodi svoje nasilje direktno, kroz državne organe. To su situacije u kojima kontrola muškarca nije dovoljna da održava ponašanje žena koje odgovara interesima države.

grupe radništva: „Samomobilizacija različitih grupa, kao što su žene, studenti i seljaci, tokom šezdesetih i sedamdesetih godina nagoveštavala je pun obim *radničke autonomije* daleko više nego što je to prethodno bilo prepoznato. Štaviše, ne samo da su raznovrsnije grupe ljudi delovale autonomno u odnosu na kapital, već su često delovale autonomno u odnosu na druge grupe, na primer, crnci autonomno od belaca, žene autonomno od muškaraca” (Clever, 2000: 16). Pišući o operaistima, Cleaver ističe: „Ove studije zasnovale su novo marksističko razumevanje autonomije i organizacije radničke klase. Time što su pokazale kako su radnici razvili i odbacili različite oblike organizovanja u zavisnosti od konkretnog karaktera klasnih odnosa, tredjunionizam, socijaldemokratija, radnički saveti, pokazani su kao specifični istorijski proizvodi. Pomeranjem fokusa sa samorazvoja kapitala na samorazvoj radničke klase, ovi autori su razotkrili idealizam onih marksista koji su i oblik kapitala i oblik organizacije radničke klase tretirali kao večno date. Na ovaj način oni su elaborirali teorijski okvir za razumevanje rastućeg nezadovoljstva italijanskih radnika spram njihovih *zvaničnih* organizacija, kao i za pomeranje sopstvenog referentnog okvira na takav način da bude sposoban da *vidi* nove oblike organizacije u nastajanjju” (Clever, 2000: 68). Pojam autonomije radničke klase je kasnije dobio i još radikalnije tumačenje: „Radničko prisustvo, čvrsta proleterska zajednica može organizovati socijalne uslove proizvodnje, razmene i društva autonomno od buržoaske legalnosti. Autonomno od zakona razmene [...] radnih učinaka [...] privatnog vlasništva [...] proletarijat samostalno definiše sopstvene zakone i primenjuje ih u praksi na teritoriji koju vojno okupira buržoazija” (Balestrini i Moroni, prema Cuninghame, 2002: 63).

Još jedan od teorijskih koncepata bitnih za razumevanje operaističke tendencije jeste koncept „društvene fabrike”. Polazeći od toga da kapital u sebe uključuje i radničku klasu, kao i od Marksovog uvida da je proces akumulacije u svojoj srži proces akumulacije klasa, kapitalističke i radničke, i od njegove analize procesa cirkulacije i reprodukcije iz drugog toma *Kapitala* koja je uključivala i repro-

dukciju klasa, Tronti je zaključio da je izjednačavanje kapitala s fabrikom, karakteristično za marksističku političku ekonomiju, neadekvatno. „Fabrika u kojoj je radnička klasa radila bilo je društvo kao celina, društvena fabrika. Radnička klasa je morala biti redefinisana na takav način da uključi i nefabričke radnike. Ova teorija obezbedila je polaznu tačku za razumevanje, u okviru marksističke analize, ne samo porasta, u šezdesetim godinama, broja borbi koje su uključivale studente, žene i nezaposlene u Italiji, već i slične borbe u drugim delovima Evrope i u SAD, kao i borbe seljaka u Trećem svetu” (Cleaver, 2000: 125).

Posle prestanka izlaženja lista *Classe Operaia* 1967. i povratka dela uredništva u redove Komunističke partije, deo operaista, a među njima i Antonio Negri, osniva organizaciju *Potere Operaio* (PO), jednu od dve najznačajnije organizacije italijanske nove levice (druga je *Lotta Continua*). Ova organizacija bila je pod ključnim uticajem operaizma i nastavila je da razvija teoriju započetu od originalnih operaista, od kojih je jedan bio i Negri, a koji je sada postao ključni teoretičar nove organizacije. Oslanjajući se na operaističku kritiku kejnzijanizma kao odgovora koji je *Kapital* dao na uspehe radničkih borbi, odnosno kao reakciju na moć radništva, organizacija *Potere Operaio* napadala je Komunističku partiju Italije zbog njenog učestvovanja u državnim naporima da sprovodi kejnzijanske mere. Nasuprot tome, PO se zalagala za autonomno radničku strategiju koja je težila smanjenju produktivnosti, tj. povećanju plata i smanjenju rada.

Ključne teoretičarke organizacije *Lotta Femminista*, iz koje je nastala internacionalna kampanja „Nadnice za kućni rad”, kao što su Mariarosa Dalla Costa i Leopoldina Fortunati, inicijalno su se politički formirale kao militantkinje organizacije *Potere Operaio*.

smisao *preuzimanja države* koji mnogi drugovi danas predlažu. A isto stoji i za one koji radije govore samo o *osvajanju vlasti*, dok istovremeno žure da govore o izumiranju države. Ali, kao što smo rekly, gledano istorijski, izumiranje nikada nije značilo i uništenje države, već samo uništenje jednog od njenih oblika, s ciljem njene racionalizacije” (La 'nuova' strategia (1977): *La operaie della casa* 21).

Država, muško nasilje protiv žena i ideologija ljubavi

Od svih pripadnica pomenute tendencije, Giovanna Franca Dalla Costa se najviše bavila pitanjem muškog nasilja protiv žena i uloge koju država i ideologija igraju u tom procesu. Ovaj proces opisala je u knjizi *Rad ljubavi* iz 1978. godine. Po njoj, odnos države prema nasilju protiv žena posledica je uloge države u organizaciji rada u okviru porodice – država garantuje nasilje koje je inherentno u kapitalističkom odnosu ženske eksploatacije. Država kodifikuje porodicu na osnovi koju čini neplaćeni ženski rad i time legitimizuje disparitet koji postoji između muškaraca i žena u pogledu materijalnih uslova života i odnosa moći u porodici i na društvenom nivou. U cilju održavanja takvog stanja stvari, država angažuje kako svoj represivni aparat tako i ideologiju.

Država, pre svega, ohrabruje muško nasilje protiv žena neutralizacijom svog represivnog aparata u slučajevima kada se ono javlja:

„Paradoksalno slepa u svom opažanju ovog fenomena i spora u intervenciji, država u praksi daje potpunu dozvolu muškarcima da tuku žene na masovnom nivou. Svaki muškarac može uzeti u razmatranje da vređa, ucenjuje, zloupotrebljava i udara svoju suprugu i ćerku, gotovo siguran da policija neće doći u kuću da ga spreči, niti da će biti optužen od strane državnog aparata *za fizičku i moralnu štetu* koju je žena pretrpela kao posledicu nasilja” (Dalla Costa, 2008: 78).

bude ukinuta, odnosno kada ta sredstva postanu vlasništvo države, država u svojoj kapitalističkoj funkciji više neće imati razloga da postoji. U tom smislu, izumiranje bi bio neizbežan rezultat podržavanja kapitala. Suprotno tome, autorke ovog teksta tvrde da u realnosti kapital ne nestaje onog trenutka kad je nacionalizovan i podržavljen. Eksploatacija opstaje i onda kada upravljanje nad akumulacijom kapitala preuzme država, u svom neposrednom obliku partijske teokratije, tj. kada država postane direktni upravljač kapitalističkog razvoja – preduzetnička država.

Osim što upravlja proizvodnjom, ona istovremeno kapitalu garantuje reprodukciju radne snage, te je stoga organizator i nadgledač kućnog rada: ona kontroliše porodicu, prirodni priraštaj, imigraciju, emigraciju itd.; osim toga, država je ta koja, svaki put kada se odbijanje kućnog rada intenzivira, zamenjuje žene u njihovom poslu. Prema ovim autorkama, država je prvenstveno inkarnirana u onim institucijama koje moraju organizovati, kontrolisati i garantovati reprodukciju radne snage, a ne u vojci, policiji, vladi, kako je to mislio Lenjin. Dakle, država nije samo proizvod borbe između klase i kapitala, već i organizator raspodele moći u okviru klase i garant primarnosti onog dela klase koji prima nadnice nad onim koji nadnice nema.

Prema tome, iz ove perspektive, osvajanje državne vlasti znači preuzimanje mehanizama eksploatacije, počevši od eksploatacije kućnog rada u svim njegovim oblicima, s ciljem njihove racionalizacije i razvoja. „Dodale bismo da diskurs o preuzimanju države reflektuje još jednom nacionalističku vizuru kroz koju ovi drugovi razmatraju pitanja, vizuru koja može biti samo antiradnička u svom pretpostavljanju klase kao nacionalne pre nego internacionalne klase” (La 'nuova' strategia (1977): *La operaie della casa* 21). Ovo označava suspenziju revolucionarnog procesa – uspostavljanje kontrole nad kapitalističkim mehanizmima u jednoj zemlji, kroz tzv. diktaturu proletarijata, označava preuzimanje kontrole nad društvenim bogatstvom na nacionalnom nivou, a ne nad akumulacijom društvenog bogatstva na internacionalnom nivou. „Ovo je, dakle,

Operaistički feminizam

Nezadovoljne načinom na koji su ženskom pitanju pristupali članovi *Potere Operaio* i druge organizacije nove leveice, militantkinje uključene u njih počele su samostalno da se organizuju, formirajući kružoke, diskusione grupe i kampanje.

Sledeći citat može ilustrovati odnos PO prema ovom pitanju:

„Deset hiljada neplaćenih radnika omogućavaju vlasniku da ostvari ogroman profit i na taj način slomi borbu za ukidanje kategorija [...] FIAT Mirafiori zapošljava žene na sličan način na koji su crnci bivali zapošljavani 1930-ih. Krajnje je vreme da prestanemo da ližemo suze u vezi sa ženskom *jednakošću*, koja je sjebana kao i svaka lekcija o građanskim pravima. Kapital je već *izjednačio* žene u Mirafioriju time što ih je uposlio na proizvodnoj traci” (PO, prema Wright, 2002: 134).

Iz navedenog stava je prozivalo da je u vezi s tim za PO najvažnije pitanje bilo kako se radnice mogu organizovati na antikapitalistički način.

Prema mišljenju Stevea Wrighta, organizacija *Lotta Femminista*, čije su se neke od osnivačica razišle s PO 1972. godine, bio je najambiciozniji pokušaj u ovom ranom periodu odvojenog ženskog organizovanja. Članice *Lotta Femminista* su u svom glasilu pisale:

„Videvši u ženama instrument kapitalističkog napada na nadnicu, PO se kreće u opasnim vodama. Tradicionalni motiv iza napada na radnika migranta, pogotovo ako je bio/bila crnac/crnkinja (ili s juga Italije), jeste taj da je njihovo prisustvo ugrožavalo borbu domaće radničke klase. Potpuno ista stvar govori se o ženama u odnosu na muškarce. Antirasističko (i stoga, antinacionalističko i antiseksističko) gledište, borbeno gledište, jeste otkriti organizacione slabosti koje dozvoljavaju moćnijim sekcijama da budu odvojene od onih s manje moći. Drugim rečima, otkriti organizacionu slabost koja nas, time što dozvoljava kapitalu da planira ovu podelu, poražava. Danas je ovo jedno od fundamentalnih pitanja s kojima se klasa mora suočiti” (*Lotta Femminista*, prema Wright, 2002: 134).

Militankinje LF i kasnije internacionalne kampanje „Nadnice za kućni rad”, koja je proizašla iz ove organizacije, u teorijskom smislu su znatno proširile Trontijev rad o nefabričkom delu radničke klase i fokusirale su se na ulogu koju nadnica ima u skrivanju kako neplaćenog udela u radnom danu u fabrici tako i neplaćenog rada van fabrike. Isticale su ulogu koju nadnica ima u podeli radničke klase na hijerarhijski raspoređene sektore, tj. podelu na deo radničke klase koji radi za nadnicu i na deo koji radi bez nadnice. Na taj način, grupe koje pripadaju drugom sektoru (kućne radnice, studenti, seljaci) izgledaju kao da ne pripadaju radničkoj klasi zbog proste činjenice da za svoj rad ne primaju nadnicu:

„Političke implikacije ovih novih uvida bile su dalekosežne. Kao žene-članice *Lotta Femminista* i *Nadnica za kućni rad* mogle su uvideti da su levičarske strategije za žene koje su pozivale na 'priključivanje' radničkoj klasi ulaženjem u fabrike, kontraproduktivne. Ne samo da je ulaženje u fabrike značilo udvostručavanje rada, žene su već radile za kapital kod kuće, već, jednom kada uđu u fabriku, kapitalistička hijerarhija nadnica, koju perpetuiraju sindikati i Partija, bi ili zadržala žene kao grupu u podređenom položaju ili bi ih podelila u skladu sa istom hijerarhijom i tako uništila njihovu kolektivnu moć” (Cleaver, 2000: 72).

Iz uvida da nadnica pruža moć, odnosno materijalne osnove za borbu, proizašao je zahtev da nadnice za kućni rad budu isplaćene od strane kolektivnog kapitaliste, tj. države.

Silvia Federici, organizatorica kampanje „Nadnice za kućni rad” u SAD, ističe dva aspekta operaizma koja su imala ključni uticaj na njihovu perspektivu. Prvi je insistiranje na centralnom značaju radničkih borbi za autonomiju u odnosu kapital-rad, koji je otkrivao političku važnost nadnice kao načina na koji se društvo organizuje i sakrivaju hijerarhije koje postoje u radničkoj klasi. Drugi aspekt, za Federici jednako važan, jeste operaistički koncept „društvene fabrike” izveden iz Trontijeve analize, po kojoj na izvesnom stepenu kapitalističkog razvoja kapitalistički odnosi postaju toliko hegemonistički da je svaki društveni odnos podređen kapitalu, te da razlika

muškarce od žena, već tehnokratiju od radničke klase, koju ona želi da nadgleda” (Cox i Federici, 1975: 22).

Poslednji broj lista *La operaie della casa* (Kućne radnice) kog je tada objavljivao Komitet za nadnice za kućni rad iz Padove, bio je izdanje za januar-april 1977. godine. Mariarosa Dalla Costa i Leopoldina Fortunati su bile aktivne u ovoj grupi. Celo izdanje lista sačinjavao je jedan obiman tekst. Tekst je, zapravo, predstavljao kritiku različitih tendencija koje su postojale u tadašnjem radikalnom pokretu u Italiji. Pogotovo su bile kritikovane grupe *Rosso* (koju je predvodio Tony Negri) i *Senza Tregua* (koju je predvodio Oreste Scalzone⁵), kao i grupa *Ombre Rosse*, sačinjena od bivših članova organizacije *Lotta Continua*.

Ovde ću se osvrnuti na kritiku strategija osvajanja državne vlasti, koja je sadržana u pomenutom dokumentu. U tekstu se najpre kritici izlaže i sâm „nejasni” jezik koji ovakve grupe koriste, grupe koje prema autorkama imaju ambiciju da predvode ceo pokret, tj. da budu njegov „mozak”: „Mi žene, međutim, znamo da kada muškarci govore teškim rečnikom, to je zato što nisu zainteresovani da budu shvaćeni, i da nas sama obskurnost ovog 'revolucionarnog' jezika ne zaustavlja, već nam samo još jednom potvrđuje našu želju da govorimo jasno” (*La 'nuova' strategia (1977):La operaie della casa*, 21). Konstatujući da grupa *Rosso* govori o izumiranju države, autorke primećuju da ovaj termin istorijski nije značio isto što i uništenje države. Prema Marks, država je proizvod nepomirljivih kontradikcija između kapitala i radničke klase i služi kao garant primarnosti interesa kapitala. Zbog toga su marksisti kritikovali socijaldemokratsko viđenje države kao organa medijacije i pomicanja suprotstavljenih interesa. Kada je Lenjin pisao o potrebi da država bude uništena, on se vratio Marks, ali je zamislio i jedan prelazni cilj, tj. osvajanje državne vlasti sa idejom o njenom izumiranju. Kao i Engels pre njega, Lenjin je pošao od pretpostavke da kada jednom privatna kontrola nad sredstvima za proizvodnju

⁵ Jedan od osnivača organizacije Potere Operaio.

ovih autorki, zgrožena time što radnici, muški i ženski, žele više para, više vremena za sebe, više moći, umesto da se bave racionalizovanjem proizvodnje. U slučaju žena, levica napada svaku borbu koja ženama može doneti više moći zbog toga što kroz njih žene odstupaju od uloge koju su radničkoj klasi dodelili levičari. Instanciranjem na industrijskom proletarijatu kao revolucionarnom subjektu, a kako većina žena pre svega rade kao kućne radnice, levica faktički otpisuje žene kao učesnice u revolucionarnom procesu i u potpunosti prihvata njihovu eksploataciju.

Alternative koje levica nudi su socijalizacija i racionalizacija kućnog rada i samoupravljanje i samokontrola u fabrici. „Ili drugim rečima, malo više fabrike u porodici (veća efikasnost i produktivnost kućnog rada) i malo više porodice u fabrici (više individualne brige, odgovornosti, identifikacije s radom). U oba slučaja, levica se zalaže za dugo negovane kapitalističke utopije” (Cox i Federici, 1975: 18). Tako Cox i Federici konstatuju kako je samoupravljanje pokušaj da se radnička klasa ne samo eksploatiše, već i da participira u planiranju sopstvene eksploatacije: „Stoga nije slučajno da kapital koristi reč *otuđenje* gotovo jednako često kao i levica i nudi iste palijative: *obogaćenje radne sredine, radničku participaciju, radničku kontrolu, participativnu demokratiju*” (Cox i Federici, 1975: 20). Autorke konstatuju da su raniji socijalistički pokušaji socijalizacije kućnog rada, kao oni u Rusiji (uvođenjem „kućnih komuna”), napušteni posle otpora radnica, npr. kada je ženska skupština u Novosibirsku zahtevala „čak” pet kvadratnih metara individualnog prostora u komuni. Od tridesetih godina ruska država uzdiže nuklearnu porodicu kao najefektniji organ za disciplinovanje radnika i obezbeđivanja priliva radne snage: „Zbog toga, bilo da je ogrnut američkom zastavom, ili srpom i čekićem, u srcu kapitala uvek nalazimo glorifikaciju porodičnog života” (Cox i Federici, 1975: 20).

Autoke na kraju objašnjavaju kako je ovaj pamflet bio proizvod želje da se konačno diferenciraju u odnosu na levicu „klasnom linijom”: „Nož koji povlači ovu liniju je feministički, ali on ne deli

između fabrike i društva nestaje, a društveni odnosi direktno postaju odnosi proizvodnje:

„Tronti je ovde mislio na sve veću reorganizaciju *teritorije* kao društvenog prostora strukturisanog u skladu s potrebama fabričke proizvodnje i akumulacije kapitala. Ali, za nas je odmah bilo jasno da je kružni tok kapitalističke proizvodnje, i *društvene fabrike* koju on stvara, započet i centriran iznad svega u kuhinji, spavaćoj sobi, domu – u meri u kojoj su ovo bili centri za proizvodnju radne snage – i odatle se pomerao u fabricu, prolazeći kroz školu, kancelariju, laboratoriju. Ukratko, mi nismo pasivno primale lekcije pokreta koje sam spomenula, već smo ih izokretale na glavu, razotkrivale njihova ograničenja, koristile njihove teorijske cigle da izgradimo novi tip političkog subjektiviteta i strategije” (Federici, 2012: 7–8).

Opisujući situaciju u Italiji 70-ih godina XX veka, Mariarosa Dalla Costa tvrdi da je tamošnji feministički pokret imao dve strane – jednu je predstavljao pokret za samosvest, a drugu, operaističku stranu, organizacija *Lotta Femminista*. Članice ove organizacije su 1972. godine osnovale Internacionalni feministički kolektiv i tako stvorile veliku internacionalnu mrežu, koja je naročito bila aktivna u Sjedinjenim državama, Kanadi, Velikoj Britaniji i Nemačkoj. Konstatujući da se u *Potere Operaio* učlanila zbog „potrebe za pravdom”, Dalla Costa dodaje:

„Ako bi me upitali zašto sam napustila *Potere Operaio* juna 1971. i okupila grupu žena koja će postati prvi nukleus *Lotta Femminista*, odgovorila bih: *Zbog osećaja dostojanstva*. U to vreme, odnos između muškaraca i žena bio je, pogotovo u okolini intelektualnih drugova/drugarica, nedovoljno dostojanstven za mene. Tako sam ovim drugaricama/drugovima predstavila pamflet koji će postati *Potere femminile e sovversione sociale*: tanka knjiga koju je internacionalni feministički pokret odmah prihvatio i preveo na šest jezika. Ja sam dala život prvom činu autonomnog ženskog organizovanja u okviru operaističke tendencije, ali druge su nam se uskoro pridružile iz drugih grupa, kao i one koje nisu bile uključene u grupe zbog

toga što stvari između muškaraca i žena generalno nisu išle dobro” (Dalla Costa, 2002).

Kao drugi razlog Dalla Costa navodi potrebu za onim što se tada nazivalo „proces samoidentifikacije”, odnosno za potrebom da žene prestanu sebe da definišu kroz oči i očekivanja muškaraca. Ova aktivistkinja i autorka ističe da su, bez obzira na postojanje mreža na nacionalnom i internacionalnom nivou, sredstva kojima su aktivnosti sprovedene bila izuzetno oskudna, uglavnom su se svodila na letke i list *Le operaie della casa* (*Kućne radnice*). Ipak, na ovim osnovama razvila se „ogorčena i totalizujuća” borba koja učesnicama nije ostavljala prostora za bilo šta drugo u njihovim životima: borbe za stanovanje, borbe u bolnicama, školama i fabrikama, borbe za pravo na abortus, organizovanje autonomnih ženskih zdravstvenih centara itd.

Leopoldina Fortunati se sa operaizmom prvi put susrela kada se upisala na univerzitet, tada je imala 19 godina. Ubrzo je shvatila da je grupa *Potere Operaio*, i njena analiza, pružala korisna oruđa za borbu, pogotovo zbog posvećenosti organizacionoj platformi na kojoj su se radnici i studenti našli zajedno. Iako je smatrala da je analiza PO bila veoma napredna kada su u pitanju bile nove fabrike i nova uloga radnika u savremenom kapitalističkom sistemu, po njenom mišljenju, ta analiza je bila veoma slaba kada su u pitanju bili kućni rad, afekti, emocije, seksualnost, obrazovanje, porodica, interpersonalni odnosi itd. Fortunati je svoje aktivnosti u grupi *Lot-ta Femminista* započela kada je imala 22 godine:

„U međuvremenu sam odrasla, mnogo naučila, prevazišla svoju stidljivost kada je pričanje u javnom prostoru bilo u pitanju, znala sam da je došlo vreme da dam političko značenje čak i svojim ličnim izborima. Ličnim borbama, u koje su se mnoge žene uključile radi sopstvenog dobra i kako bi promenile društvo, bio je potreban rezonator i ujedinjujuća sila koja bi povećala njihovu moć. Ova sila bilo je otkrivanje klasne svesti od strane žena, koja će služiti kao motor političkog organizovanja u njihovim borbama. Grupa *Lot-*

Iste godine, Nicole Cox i Silvia Federici objavile su i pamflet „Kontraplaniranje iz kuhinje”, a jedan deo ovog pamfleta posvećen je kritici levice.

Prema autorkama, jačanje feminističkog pokreta šezdesetih godina XX veka primoralo je levicu da prividno prihvati feminizam i načelo autonomije. Međutim, kako je u trenutku pisanja tog rada, prema mišljenju autorki, došlo do kraja jedne faze feminističkog pokreta, što je leвица pomešala s krajem feminizma kao takvog, došlo je i do kraja privida o feminističkoj levisi: „ Opet nam se govori da ozbiljna politika nije kuhinjski posao i da je naša borba da se oslobodimo kao žene – naša borba da uništimo naš rad u kući, naše odnose u porodici, prostituciju naše seksualnosti – definitivno potčinjena, ili, u najboljem slučaju, od sporednog značaja u odnosu na *pravu klasnu borbu* u fabrici” (Cox i Federici, 1975: 18). Postavljajući pitanje zašto je leвица protiv perspektive koju nudi kampanja „Nadnice za kućni rad”, autorke pronalaze dva moguća odgovora. Jedan je da se muškarci plaše gubljenja privilegija koje imaju u društvu. Ali, prema ovim autorkama, postoji i drugi dublji razlog, „koji nam je izmakao do sada samo zbog godina indoktrinacije koje su učinile da poverujemo kako je leвица na strani radničke klase. Razlog zbog kog leвица aktivno pokušava da nas spreči u sticanju više moći nije samo taj da su muškarci muški šovinisti, već i taj da se leвица u potpunosti identifikuje s gledištem iz pozicije kapitala. Leвица, u svim svojim varijetetima, nije zainteresovana za uništenje kapitala i viška rada koji smo primorane da obavljamo, već za to da ga učini efikasnijim. Njihova revolucija je reorganizacija kapitalističke proizvodnje koja će racionalizovati naše ropstvo umesto da ga ukine. Zbog toga se oni, kada radnička klasa odbije rad, odmah zabrinu za to ko će čistiti ulice” (Cox i Federici, 1975: 18).

Zbog toga levičari uvek svoj revolucionarni subjekt biraju u onim sektorima radničke klase čiji je rad najracionalizovaniji. Iz te perspektive, radnici nisu revolucionarni u meri u kojoj se protive sopstvenoj eksploataciji, već u meri u kojoj su proizvođači, ne kada odbijaju rad, već kada rade. Leвица je stoga, prema mišljenju

Na taj način, imati nadnicu znači biti deo određenog društvenog ugovora.

Zbog toga, kada govorimo o kućnom radu, govorimo najsuptilnijem nasilju koje je kapitalizam ikad nametnuo nekom delu radničke klase. Kućni rad nije priznat kao rad, već je transformisan u prirodni atribut ženske psihe i ličnosti, u potrebu koja navodno proizilazi iz dubine ženskog karaktera. Ovu vrstu rada čini kombinacija fizičkih, psiholoških i seksualnih usluga, koje ovaj rad u isto vreme čine toliko opterećujućim i nevidljivim. Oslanjajući se na ovu analizu kućnog rada, Federici definiše perspektivu koju nudi kampanja „Nadnice za kućni rad” kao revolucionarnu perspektivu: „To je zahtev kojim se naša priroda okončava, a započinje naša borba, jer samo zahtevati nadnice za kućni rad već znači odbiti taj rad kao izraz naše prirode, i prema tome, odbiti upravo tu žensku ulogu koju je kapital izmislio za nas” (Federici, 1975: 4). Stoga borba za nadnicu predstavlja borbu protiv društvene uloge žena, ali ta borba nije izraz želje da žene uđu u kapitalističke odnose, jer žene nikada nisu bile van tih odnosa. One se bore kako bi uništile kapitalistički plan za žene, tj. plan za uvođenje i održavanje podela unutar radničke klase, podela u raspolaganju društvenom moći. Imajući u vidu sve navedeno, ovaj zahtev se može smatrati revolucionarnim „ne zato što sam po sebi uništava kapital, već zato što napada kapital i primorava ga da restrukturiše društvene odnose na način koji je pogodniji za nas i, sledstveno tome, pogodniji za jedinstvo klase” (Federici, 1975: 5). Štaviše, ovo ne znači da je ideja zagovornica ove perspektive, da će jednom, kada žene budu plaćene za kućni rad, one nastaviti da ga obavljaju, već upravo suprotno: „Reći da želimo novac za kućni rad jeste prvi korak u odbijanju da ga obavljamo, jer zahtev za nadnicama čini naš rad vidljivim, što je najnezamisljiviji uslov za otpočinjanje borbe protiv njega, kako u njegovom nesporednom obliku kućnog rada tako i u njegovom podmuklijem obliku ženstvenosti” (Federici, 1975: 5).

ta *Femminista* uvela je operaističko iskustvo u feministički pokret” (Fortunati, 2013).

Vođena ovim iskustvom i praktičnim potrebama feminističke borbe, Leopoldina Fortunati je napisala knjigu *Tajna reprodukcije*,³ koja verovatno predstavlja najsofisticiraniji doprinos teorijskoj razradi postavki svojstvenih operaističko-feminističkoj tendenciji, kojoj je autorka pripadala.

Stvaranjem Internacionalnog feminističkog kolektiva 1972. godine u Padovi, započela je i kampanja „Nadnice za kućni rad”. Ovu kampanju započele su žene iz Italije, Britanije, Francuske i SAD. Kasnije se ovoj inicijativi priključuju i žene iz Nemačke, Švajcarske i Kanade. Cilj kampanje je, prema rečima Silvia-e Federici, bio „otvaranje procesa internacionalne feminističke mobilizacije, koja bi naterala državu da prizna kako je rad u domaćinstvu rad – tj. aktivnost koja bi morala biti kompenzovana budući da doprinosi proizvodnji radne snage i proizvodi kapital, te tako omogućava održavanje svake druge proizvodnje” (Federici, 2012: 8). Ova autorka ističe da je:

„Perspektiva *Nadnica za kućni rad* [...] bila revolucionarna ne samo zato što je razotkrivala duboki uzrok *ženske opresije* u kapitalističkom društvu, već i zato što je skidala masku s glavnih mehanizama kojima kapitalizam održava svoju moć i drži radničku klasu podeljenom [...] Drugim rečima, kampanja *Nadnice za kućni rad* je bila revolucionarna za nas zato što smo prepoznale da je kapitalizmu neophodan neplaćeni reproduktivni rad kako bi ograničio troškove radne snage i verovala smo da bi uspešna kampanja usmerena na isušivanje izvora ovog neplaćenog rada slomila proces akumulacije kapitala i suočila se s kapitalom i državom na terenu zajedničkom za većinu žena. Konačno, takođe smo kampanju *Nadnice za kućni rad* videle kao revolucionarnu zato što je okon-

³ Leopoldina Fortunati: *L'Arcano della Riproduzione: Casalinghe, Prostitute, Operai e Capitale*. Venezia: Marsilio Editori, 1981. Izdanje na engleskom jeziku: Leopoldina Fortunati: *The Arcane of Reproduction: Housework, Prostitution, Labor and Capital*, New York: Autonomedia, 1996.

čavala naturalizaciju kućnog rada, raspršujući mit po kome je to *ženski rad*; i umesto da se bori za više rada, ona je zahtevala da žene budu plaćene za rad koji su već obavljale” (Federici, 2012: 8).

Pojava i delovanje organizacije *Lotta Femminista* i kampanje „Nadnice za kućni rad” vremenski je koincidiralo s procesom u kom su se dve glavne organizacije nove levice u Italiji, *Potere Operaio* i *Lotta Continua*, samoraspustile. Nestanak ovih organizacija omogućio je kasnije nastajanje heterogenog socijalnog pokreta *Autonomia*,⁴ koji je bio pod feminističkim uticajem, iako nije mnogo žena u njemu direktno participiralo.

Štaviše, neki od učesnika su smatrali da je delovanje feministkinja, odnosno nemogućnost ovih organizacija da adekvatno odgovore na feminističku kritiku, bio ključni faktor koji je doprineo njihovom nestanku. Tako je Antonio Negri, pišući o nestanku PO, zaključio: „Bez želje da preterujem, verujem da je razlog koji je vodio do raspuštanja PO u svojoj suštini došao iz razvoja u ženskom pokretu, iz pozitivne transformacije koju je frustracija žena donela mnogim kadrovima PO” (Negri, prema Partridge, 1981: 135).

Moć žena

Pamflet „Moć žena i subverzija zajednice”, koji su napisale Mariarosa Dalla Costa i Selma James, objavljen 1971. godine, predstavlja prvu teorijsku artikulaciju feminističke pozicije, koja je stajala iza inicijativa kao što su *Lotta Femminista* i „Nadnice za kućni rad”. Zbog toga ovaj pamflet ima izuzetnu važnost u razvoju pomenute

⁴ Decentralizovani radikalni socijalni pokret aktivan u Italiji 70-ih godina XX veka. Pokret su činile različite grupe i frakcije. Ugrubo se može podeliti na Radničku ili Organizovanu autonomiju (*Autonomia Operaia*) – ovaj deo pokreta bio je neka vrsta nastavka operaističke tendencije; Difuznu autonomiju (*Autonomia Diffusa*), koju je karakterisala decentralizovana i horizontalna struktura mreže; Kreativnu autonomiju (*Autonomia Creativa*), koju su činile grupe kao što su Indiani Metropolitani; i Frakciju pokreta, koja se zalagala za oružanu borbu (*Autonomia Armata*).

realnost, dodata je fusnota koja konstatuje promenu stanja na terenu, ali i dodaje ovu interesantnu napomenu, koja omogućava da se ovaj zahtev sagleda potpunije:

„U svakom slučaju, jasno je da je zahtev za nadnicama za kućni rad samo osnova, jedna perspektiva od koje se polazi, čija je vrlina to što povezuje neposredno tlačenje žena i potčinjavanje i izolaciju njihove materijalne osnove: eksploataciju žena. U ovom trenutku, to je verovatno glavna funkcija zahteva za nadnicama za kućni rad. Ovo u isto vreme daje naznaku za borbu, smer u organizacionom smislu, u kom tlačenje i eksploatacija, situacija kaste i klase pronalaze sebe nerastavljivo povezanim. Praktično, neprekidno prevođenje ove perspektive jeste zadatak s kojim se suočava pokret u Italiji i drugde” (Dalla Costa i James, 2010: 20).

Odbacivanje rada, levice i države

Tekst iz 1975. pod naslovom „Nadnice protiv kućnog rada” Silvia Federici započinje konstatacijom da mnoge od poteškoća koje se ispoljavaju u diskusijama oko nadnica za kućni rad imaju koren u redukciji ovog zahteva na stvar. Nasuprot tome, Federici insistira da je ispravan pristup ovom zahtevu onaj koji ga shvata pre svega kao specifičnu političku perspektivu. prema ovoj autorki, razlika između navedene dve tačke gledišta je ogromna: videti nadnice za kućni rad kao stvar znači odvojiti cilj borbe od same borbe i tako propustiti značaj koji ova perspektiva ima u demistifikovanju uloge koju je ženama dodelio kapital. Ova mistifikacija, u vidu naturalizacije kućnog rada kao specifično ženskog, onog koji odgovara samoj ženskoj prirodi i iz nje proističe, znači potpunu identifikaciju žena sa ovim oblikom rada. Muškarci su kao radnici eksploatisani, ali oni nisu izjednačeni kao bića sa svojim profesijama. Nadnica zapravo služi tome da sakrije sav neplaćeni rad koji stvara višak vrednosti, ali ona makar radnicima koji je primaju omogućava status radnika.

žete nikada zaista znati ni kako su muškarci eksploatisani” (Dalla Costa i James, 2010: 18).

Specifičan oblik eksploatacije kao što je rad u domaćinstvu, u kojoj je figura šefa sakrivena iza figure muža, zahteva odgovarajuće specifične oblike borbe, pre svege ženske borbe, u okviru porodice. Autorke smatraju da se moraju pronaći oblici borbe koji će bez odlaganja slomiti čitavu strukturu rada u kući, odbacivši ga u potpunosti, kao i ulogu žena kao domaćica i doma – getoa njihove egzistencije: „Početna tačka nije kako obavljati rad u kući efikasnije, već kako pronaći mesto kao protagonista u borbi, tj. ne veća produktivnost kućnog rada, već veća subverzivnost u borbi” (Dalla Costa i James, 2010:20)

Dalla Costa i James zagovaraju izlaženje iz doma i njegovo odbacivanje. Na taj način žene će biti u prilici da se susretnu i ujedine s drugim ženama i povežu s borbama svih koji su u getoima. Iz njihove perspektive, porodicu radničke klase je najteže slomiti zato što ona podržava radnika, te stoga podržava kapital. Od ove porodice zavisi opstanak klase, ali o trošku žene i protiv same klase. Poput sindikata, porodica štiti radnike, ali i osigurava da oni nikada neće biti ništa drugo osim radnika. Zbog toga je borba žena iz radničke klase protiv porodice od ključnog značaja.

„Radnička klasa se organizuje kao klasa da bi prevazišla sebe kao klasu; u okviru klase mi se organizujemo autonomno da bismo stvorile osnovu da prevaziđemo autonomiju” (Dalla Costa i James, 2010: 27).

Ironično je što se u ovom tekstu, koji se smatra inicijalnim manifestom tendencije što će postati poznata pre svega zbog zahteva za nadnicama za kućni rad, o ovom zahtevu vrlo malo govori. Štaviše, kada se ta tema obrađuje, odnos autorki prema ovom zahtevu je negativan, pre svega zato što su smatrale da bi u tada postojećim uslovima takav zahtev bio viđen kao pokušaj daljeg utvrđivanja „stanja institucionalizovanog ropstva koje se proizvodi u okviru uslova kućnog rada”, te da bi takav zahtev imao slab mobilizatorski potencijal. U kasnijem izdanju pamfleta, kada je ovaj zahtev već postao

tendencije, te ću u ovom odeljku nešto detaljnije predstaviti njegov sadržaj.

Autoke nastoje da lociraju „žensku ulogu” koju stvara kapitalistička podela rada. Figuru „domaćice” vide kao figuru od centralnog značaja za ovu ulogu. Koncentrišući se na položaj žena iz radničke klase, one ipak smatraju da su sve žene domaćice, čak i onda kada nađu zaposlenje van doma, ali da je uloga domaćica iz radničke klase od nezamenljivog značaja za kapitalističku proizvodnju i determinantu za poziciju svih drugih žena. Za razumevanje ženske uloge u kapitalističkoj proizvodnji neophodno je prethodno sagledati na koji način je kapitalizam stvorio modernu porodicu i ulogu koju domaćica ima u njoj, uništavajući prethodne oblike porodica i zajednica.

S razvojem kapitalizma i centralizacijom proizvodnje u fabrici razbija se celina koju su prethodno činile porodica, zajednica i proizvodnja, stvara se podela na radnike-muškarce koji su odvojeni od porodice, i žene i decu koji su ovim razvojem izgubili relativnu moć koju su imali dok je porodica zavisila od njihovog rada, kad je on smatran društvenim i neophodnim. Dolazi do isključivanja iz doma svih onih koji ne stvaraju potomstvo i ne servisiraju one koji rade za nadnicu, prvo muškaraca, a zatim i dece, koja se od porodice odvajaju slanjem u škole. Prelazak sa kmetstva na „slobodnu radnu snagu” podelio je proletarijat na muški i ženski deo, i oba dela od dece. Škola je centar ideološkog disciplinovanja i oblikovanja radne snage. Školovanje započinje uobičajenim osećajem očaja koji deca doživljavaju prvog dana u predškolskoj ustanovi, kad ih roditelji tamo ostave i iznenada nestanu:

„Ovde nemamo posla sa uskoću nuklearne porodice koja onemogućava deci laku tranziciju ka stvaranju odnosa s drugim ljudima [...] Ovde imamo posla sa celom organizacijom društva, čiji su getoizirani delovi porodica, škola i fabrika. Dakle, svaka vrsta prelaska iz jednog u drugi deo je bolna. Bol se ne može otkloniti krpljenjem odnosa između različitih getoa, već jedino uništenjem svakog getoa” (Dalla Costa i James, 2010: 6).

Tako je kapitalizam prvi proizvodni sistem u kom su deca eksploatisanih disciplinovana i obrazovana u institucijama koje organizuje i kontroliše vladajuća klasa. Deca iz radničke klase se instiktivno bune protiv škola i obrazovanja koje one obezbeđuju.

Pobune dece i mladih, pogotovo onih iz radničke klase i crnaca, jesu pobune onih koji su isključeni, odvojeni sistemom proizvodnje, i blisko su povezane s razvojem ženskog pokreta. U meri u kojoj je kapital regrutovao muškarca i pretvorio ga u radnika koji radi za nadnicu, stvorio je rascep između njega i svih drugih proletara koji ne učestvuju direktno u društvenoj proizvodnji i nemaju nadnicu, i koji stoga nisu smatrani sposobnima da budu subjekti društvene pobune. Ono što organizacije radničkog pokreta istorijski nisu razumele jeste da je eksploatacija radnika bez nadnice organizovana kroz nadnicu. Upravo je nedostatak nadnice eksploataciju učinio još efektivnijom. Nadnica je upravljala daleko većim radom nego što je kolektivno pregovaranje u fabrici to prikazivalo. Rad žena je shvatan kao servis ličnog tipa koji leži van kapitalizma. Iz te perspektive, moglo se činiti da žene pate samo zbog muškog šovinizma, tj. da je u pitanju samo „tlačenje”, ali ne i eksploatacija.

Žene su odsečene od direktne društvene proizvodnje i izolovane u domu, tako su im uskraćene sve mogućnosti društvenog života van komšiluka time su one lišene društvenog znanja i obrazovanja: „Kada su žene lišene širokog iskustva kolektivnog organizovanja i planiranja industrijskih i drugih borbi, njima je uskraćen osnovni izvor obrazovanja, iskustvo društvene pobune, a to je pre svega iskustvo saznavanja sopstvenih kapaciteta i moći, i moći i kapaciteta sopstvene klase” (Dalla Costa i James, 2010: 13). U ovoj pojavi krije se uzrok mita o ženskoj nesposobnosti. Ovaj mit je krio činjenicu da su, u meri u kojoj je radnička klasa bila u mogućnosti da organizuje masovne borbe u zajednici, ove borbe uvek počivale na neformalnoj organizaciji žena u zajednici, kao i to da je ženska podrška bila od ključnog značaja i u borbama koje su se ticale ciklusa direktne proizvodnje.

Muškarac, kao radnik i glava porodice, postao je instrument specifične vrste eksploatacije, eksploatacije žena. Ovakav odnos moći sprečava razvoj afekcije i intimnosti, tako da, iako kapitalizam uzdiže heteroseksualnost na nivo religije, u praksi sprečava mogućnost da muškarac i žena budu u dodiru jedno s drugim, fizički i emocionalno.

Marks je smatrao da su žene, osim ako su marginalno zaposlene van doma, izvan sistema proizvodnje. Smatrano je kako je njihova uloga bila da obezbeđuju niz upotrebnih vrednosti u domu. Kako su muškarci previše kompromitovani svojim odnosom sa ženama, jedino žene same mogu sebe definisati i napraviti napredak u rešavanju ženskog pitanja.

Ove autorke tvrde da je, nasuprot ortodoksno marksističkim viđenjima, rad u kući vrsta proizvodnog rada, tj. rad koji proizvodi višak vrednosti. Rad u kući nije esencijalno „ženski posao”, on zapravo obuhvata niz društvenih servisa koji služe reprodukciji radne snage. Uspostavljajući porodičnu strukturu, kapital je „oslobodio” muškarca od obaveze da obavlja ove funkcije, tako je on u potpunosti „slobodan” da bude direktno eksploatisan i zaradi dovoljno i za ženu kako bi ga ona reprodukovala kao radnu snagu. Žene obavljaju ovu funkciju servisa ne samo tako što obavljaju kućni rad bez nadnice i bez štrajka, već i tako što u periodičnim krizama kapitalizma primaju nazad u domaćinstvo privremeno odbačenu radnu snagu.

Dalla Costa i James jasno odbacuju ideje po kojima se do emancipacije i oslobođenja dolazi kroz rad:

„Rad je i dalje rad, bilo da se on obavlja u kući, ili van nje. Nezavisnost onoga ko radi za nadnicu znači samo da je on/ona 'slobodna individua' za kapital, ništa manje za žene nego za muškarce. Oni koji tvrde da oslobođenje žena iz radničke klase leži u njihovom nalaženju posla van doma deo su problema, ne rešenja. Robovanje proizvodnoj traci nije oslobođenje od robovanja za sudoperom. Negirati to znači negirati ropstvo same proizvodne trake, ponovo dokazujući da, ukoliko ne znate kako su žene eksploatisane, ne mo-